

**Şark Kütüphanesi: İslam ve Avrupa Aydınlanması,
Alexander Bevilacqua, Çev. Kenan Çapık, Yeditepe
Yayınevi, İstanbul, 2020, 455 Sayfa,
ISBN: 978-605-7800-76-3**

İslam ve Avrupa arasındaki ilişkiler teolojik, politik ve ticari-ekonomik eksenler başta olmak üzere özellikle VII. yüzyıldan itibaren muhtelif bağlamlarda analizlerin ortaya konulduğu bir alanı temsil etmektedir. Bu temsil alanı içerisinde İslam'ın sadece teolojik olarak değil, politik olarak da bir sorun olarak addedilmesi, dönem dönem İslam'a yönelik olumsuz, dışlayıcı ve hatta tahkir edici söylem ve çalışmaların gündeme gelmesi sonucunu doğurabilmiştir. Müslümanların İber yarımadasına uzanan fetih süreçlerinin yanı sıra bir aktör olarak Osmanlı İmparatorluğu ile ortaya çıkan birçok perspektife sahip rekabet alanı bu süreci etkileyen faktörler arasında yer almıştır. Bu süreç açısından İslam'ı kâfirlik ya da yabancı bir din olarak sınıflandırma sorunu Rönesans ve sonrasında da devam etmiştir. Lakin Aydınlanma döneminde ortaya çıkan dönüşüm yeni bir bağlamı da beraberinde getirmiştir.

Erken modern dönem Avrupa kültürel ve entelektüel tarihi alanında araştırmalar yapan Alexander Bevilacqua tarafından 2018 yılında *"The Republic of Arabic Letters: Islam and the European Enlightenment"* başlığıyla yayımlanan ve 2020 yılında Kenan Çapık'ın çevirisi ile dilimize kazandırılan *"Şark Kütüphanesi, İslam ve Avrupa Aydınlanması"* başlıklı çalışma bu bağlamı ortaya koyan önemli eserlerden birisi olarak görülmektedir. Özellikle XVII. ve XVIII. yüzyıl dönemlerinden itibaren gerek metodolojik gerekse de içerik/algı/imağ yönünden Avrupa Aydınlanma sürecinde İslam algısının ele alınış biçimi ve dönüşümü eserde hassasiyetle ifade edilen hususlar arasında yer almaktadır. Bu noktada, el yazmalarının etkin rolü, koleksiyonlar ve kütüphaneler deyim yerindeyse çalışma içerisinde uzanan yolculuğun çeşitli durak noktalarını oluşturmaktadırlar. İfade edilen dönüşüm Doğu-Batı ekseninde önem arz etmektedir. Çünkü mutlak ve ekseriyetle yanlış bilgilerin yerini kapsamlı bir tercümenin, anlamlandırmanın ve yorumun aldığı müşahede edilmektedir. Dolayısıyla doğrudan reddedilen ya da yok sayılan bakış açılarından ziyade daha hakkaniyetli yaklaşımlarla karşılaşmaktadır. Ortaya konulan mukayeselerin yanı sıra geniş bir literatür ve bilgi birikiminden de söz etmek mümkün olmaktadır. Dolayısıyla "biz" ve "öteki" algısının dönüşümünden bahsedilebilmektedir. Çalışma yeni bir İslam tarihi ve Avrupa Aydınlanması anlatısına ilişkin bu süreçte 1650-1750 yılları arasına odaklanmakta ve altı bölümden oluşmaktadır.

“Şark Kütüphanesi” başlığını taşıyan birinci bölüm, Fransız bilgin Antoine Galland’ın 1685’te kendisine büyük şöhret kazandıracak “*Binbir Gece Masalları*” tercümesinden birkaç yıl önceki İstanbul’a atıf yapılarak başlamaktadır. Dolayısıyla bölüm, Galland gibi seyyah kitap toplayıcılarına ait İstanbul kitap piyasasından Avrupa’nın büyük kütüphanelerine ve Şark kaynaklarına değin bu genel ilginin kökenlerine odaklanmaktadır. XVI. yüzyıldan itibaren tüm Avrupa’da büyük kütüphanelerin kurulduğu bilinmektedir ve yazma eserlere olan ilgide bu dönemden itibaren artış yaşanmıştır. Yazma eserlerinin peşinde olan Avrupalılar, büyük İslam kütüphanelerine karşı hayranlık duymuşlardır ve İstanbul, elyazmalarına ulaşmada en dikkat çekici noktalardan birisi olmuştur. Zira XVII. yüzyıl Avrupa’sının en büyük şehri olan İstanbul entelektüel birikim ve faaliyetler açısından önem arz eden bir konumda yer almıştır. Önemli bir edebi dil olarak şiirin varlığının yanı sıra üç dilli bir entelektüel yaşam alanı yer almıştır: Arapça, Farsça ve Osmanlı Türkçesi. Dolayısıyla İstanbul entelektüel çevresine/alanına katılmak ya da nüfuz etmek isteyen Avrupalılar bu üç dil düzeyinde de belli bir seviyede okur-yazar olmak zorunda kalmışlardır. Bu bölümde Galland’dan Fransız Bakan Jean-Baptiste Colbert tarafından bulması istenen eserlere bakıldığında bu zengin entelektüel birikimin izlerini görmek mümkün olmaktadır ki liste Zemahşeri’nin Kuran tefsirinden her türden coğrafya kitabına kadar uzamaktadır. Bu ilginin gerekçeleri analiz edilirken yazar dönemin bağlamına dikkat çekmektedir. Zira kitap bulma görevleri, geç Rönesans dönemi ve sonrasında gerek teorik gerek pratik eksenini inşa edilmiş olan “bilginin peşinde olma” adına yapılan seyahatlerin boyutunu temsil etmiştir.

İfade edilen süreç, yani eserlere ulaşma/eserleri temin etme süreci öylesi bir boyuta ulaşmıştır ki İstanbul’da yabancılara kitap satışının ulaştığı boyut açısından 1715 ya da 1716 yıllarında, kendisi de kitap koleksiyoncusu olan Sadrazam Şehid Ali Paşa’nın “yabancılara kitap satışını yasaklayan” bir yasayı gündeme getirdiği ifade edilmektedir. Buradaki belirgin amaçlardan birisi kuşkusuz kıymetli eserlerin başkentten uçup gitmesinin önlenmesi olmuştur. Bu dönemde devletlere ait elyazması koleksiyonlarının inşasının yanı sıra özel koleksiyonlar da dikkat çekmiştir. Eserde, 1598’de Thomas Bodley’in kurduğu Bodleian Kütüphanesi açıldığında kütüphanede Arapça tek bir elyazmasının bulunduğu belirtilmektedir: Kuran. Ayrıca verilen iki örnek gelinen boyutu ortaya koyması açısından önemli görülmektedir. İlk olarak, Gilbert Gaulmin’in ölümünden iki yıl sonra 1667’de satın alınan koleksiyonda Arapça, Türkçe ve Farsça 461 ve İbranice 162 eser yer almıştır. İkinci olarak ise öldüğü 1661 yılına kadar Fransa başbakanlığı yapan Kardinal Mazarin koleksiyonunda Arapça, Farsça, Türkçe ve Samiri dillerinde 343 ve İbranice 102 eser yer almıştır. Bu vetireler elyazması eserlere, entelektüel birikime olan ilgi ve talebin çeşitli tezahürleri olarak addedilmektedir.

İkinci bölüm “Kuran Tercümeleri” başlığını taşımaktadır. 1698’de Kuran’ın tüm metninin “*Alcorani Textus Universus*” Padova’da tercüme edilme süreci bölümün temel odak noktasını teşkil etmektedir. Elbette tercüme çalışmalarının

öncesinde de Avrupa’da Kuran’ın varlığı söz konusu olmuştur. Lakin daha önce hiçbir çalışma tam bir tercüme, eleştirel notları ve polemikçi reddiyeyi bir arada içermemiştir. Bu çalışmaya dair sürecin mimarı olarak Lodovico Marracci ve onun gayretleri ön plana çıkmaktadır. Bölümde aynı zamanda Marracci öncesi Kuran tercüme hakkında bilgi verilmektedir. Müteakiben ise bu çalışmaların ardından 1612’de dünyaya gelen Marracci’nin eğitim hayatından bu tercüme eserin bastırılmasına değin uzanan gelişmeler ortaya konulmaktadır. Marracci’nin Arapça’ya olan vukufiyeti bu bağlamda eklenmesi gereken hususlar arasında yer almaktadır. Elbette eklenmesi gereken bir diğer husus ise bu tercüme ve tercümenin yayımlanması sürecinde Marracci’nin bu büyük görevi kendi perspektifinden İslam’ın ne kadar sapkın inanç olduğunu ortaya çıkaracağına dair inancından dolayı üstlenmiş olmasıdır. “Kuran’a karşı Kuran’la mücadele ettim” cümlesi bu açıdan dikkat çekicidir. Tercüme sürecinde Marracci’nin kullandığı kaynaklar olarak İbn Ebû Zemenîn’in tefsiri, Memlûkler döneminde yazılmış, müelliflerinden biri büyük âlim Celâleddin es-Suyûtî olan Celâleyn Tefsiri ve Nişaburlu es-Sa’lebî’nin tefsiri gibi örnekler yer almaktadır. Hatta hadislerle dair de Buharî ve İbn Teymiyye’nin eserlerinden yararlandığı eklenmektedir. Birtakım sıkıntılara ve engellere rağmen tercüme 1698’de basılmış olsa da dizgicilerin ve musahhihlerin eksiklikleri ve hataları sebebiyle Marracci adına bir öfke ve hoşnutsuzluk da söz konusu olmuştur. Bu bölümdeki önem arz ettiği düşünülen bir diğer gelişme ise George Sale’in 1734’te basılan İngilizce “Koran”ı olmuştur. Bu tercüme, entelektüel kesimden ziyade Kuran’ı genel okuyucuya da açmıştır. Mukayese edildiğinde Marracci’nin kitabına göre Sale’in Koran’ında tek bir Arapça kelime yer almamıştır. Diğer bir fark ise, Sale’in Kuran’ın edebi üstünlüğünü kabul etmiş olması olmuştur.

“Yeni Bir İslam Anlayış” başlığını taşıyan üçüncü bölüm, XVII. ve XVIII. yüzyıllardan itibaren ilk iki bölümde yaşanan hususları da göz ardı etmeden Avrupa’nın İslam anlayışındaki yeniden şekillenmeye/dönüşüme odaklanmaktadır. Bu dönüşümde bir yandan polemikçi olmayan bir yaklaşımın yerleşmesi, diğer yandan sağlıklı verilere dayalı araştırmalara ilginin artışı etkili olmuştur. Ayrıca 1683 yılında Osmanlı nazarında başarısızlıkla sonuçlanan Viyana Kuşatması sonrası ilişkilerin yeni seyri ve Avrupa’da yayılan özgür düşünce iklimi gibi faktörler de bu bağlamı etkilemiştir. Bölümde Edward Pococke’un (1604-1691) 1650’de basılmış olan “*Specimen Historiae Arabum*” (Arapların Tarihinden Bir Numune) başlıklı eserinin alanında yarattığı etkiye, Fransız Katolik Richard Simon’un (1638-1712) Eski Ahit’in tarihsel bir ürün olarak ele alındığı “*Historie critique du Vieux Testament*” (1678) adlı çalışmasına, Adriaan Reland’ın (1676-1718) 1705’te yayımlanan “*De Religione Mohammedica Libri Duo*” (Muhammed’in dini üzerine iki kitap) başlıklı eserine yer verilmekte ve Yahudilik ve Hıristiyanlık ile yapılan mukayeselerle teşhislere odaklanılmaktadır. Bununla birlikte efsanelere yönelik değişimlerin izlerini görmek de olasıdır. Güvercin’in Ölümü, Cennet Meselesi gibi alt başlıklarda bu hususlar değerlendirilmektedir.

Dördüncü bölüm, “D’Herbelot’un Şark Bahçesi” başlığını taşımaktadır ve Barthelemy d’Herbelot de Molainville’in vefatından iki yıl sonra 1697’de Paris’te yayımlanan “*Bibliothèque Orientale*”i (Şark Kütüphanesi) eserine dikkat çekmektedir. Eser, İslam tarihi ve edebiyatına dair daha evvel örneğine rastlanmamış bir biçimde bir başvuru kitabı inşa etmek için düzinelerce Türkçe, Arapça ve Farsça kaynak ihtiva etmiştir. D’Herbelot bu çalışması ile Batı’daki İslam kültürü tarihi çalışmalarına geniş bir alan kazandırmıştır. Çalışmayı farklı/özgün kılan hususlardan biri yazarın din konusuna değil dil konusuna odaklanmış olmasıdır. Bölümde d’Herbelot’un ilmi hayatı ve bağlamı hakkında bilgiler de sunulmaktadır. Çalışmaları boyunca birçok kişiyi katkı sunması için istihdam eden d’Herbelot’un 1694 yılında genç Antoine Galland’ı işe alması yine dikkat çeken bir detay olarak yer almıştır. Eserin bilgi ve ilham kaynaklarına değinilirken en önemli kaynak olarak Osmanlı âlimi Kâtip Çelebi’nin (1609-1657) derlediği bibliyografya eseri “*Keşfü’z-Zunûn ‘an esâmi’l-kütûp ve’l-fünûn*” ifade edilmektedir. Bunun yanı sıra, İdrîsî, Ebü’l-Fidâ, Nasîrüddîn Tûsi ve Uluğ Bey’in eserleri eklenmektedir. Son olarak D’Herbelot’un şiiere, tarihe ve dine yaklaşımını ele alan perspektifler sunulmaktadır.

Beşinci bölüm, “Tarihte İslam” başlığını taşımaktadır. İslam tarihi, Batılı entelektüel araştırma geleneğinden uzun zaman pek ilgi görmeyen tali bir konu olmuştur. Çünkü dil konusundaki eksiklikler ve dönemsel önyargılar gibi etmenlerle karşılaşmıştır. Lakin İslam tarihinden öte İslam entelektüel tarihi Avrupalıların ilgisini çekmiştir. Zira bu öğretinin, nasıl sanatın ve bilimin yetiştirdiği verimli bir toprağa dönüştüğü merak edilen hususlar arasında yer almıştır. Bu bölümde bu perspektiften çalışmaları ile Edward Pococke (1604-1691), Eusebe Renaudot (1646-1720), Simon Ockley (1678-1720) ve Johann Jacob Reiske (1716-1774) isimlerine yer verilmektedir. Bilgi kaynakları, bağlamları ve görüşleri sunulmaktadır. Bu dört ismin farklı yaklaşım ve görüşleri söz konusu olsa da aynı notalara bastıkları noktalar da söz konusu olmuştur. Zira İslam tarihinin çevrilebilir olduğuna inanmışlardır ve aydınlanmış liderlerin önderliğinde İslami entelektüel birikimin yarattığı bir Altın Çağ fikrine sahiplerdir. Son olarak “İslam ve Aydınlanma” başlığını taşıyan altıncı bölümde Avrupalıların on sekizinci yüzyılda İslam anlatısının yaşadığı değişime ve dönüşüme dikkat çekilmektedir. Bölümde Montesquieu, Voltaire ve Gibbon örnekleri üzerinden Aydınlanmanın miras aldığı bilgiyi nasıl kullandığının ve bu bilgilerin doğru ve yanlış okunmasının tarihi irdelenmektedir. Önceki bölümlerde bahsedilen seyyahlar faslından filozoflar bağlamına bir geçiş/seyrin izi takip edilmektedir.

Sonuç olarak, bu dönemin ardından zamanla seküler ve kimliğini kendi içinden tanımlayan özgün bir Avrupa kültürünün ortaya çıkması, İslam’a ilginin de azalmasını beraberinde getirmiştir. Müslüman devletlerin jeopolitik konumlarının zayıflaması bu noktada bir diğer faktörü teşkil etmiştir. Lakin bu gelişmelere karşın 1650-1750 dönemi Avrupalıların İslam’ı değerlendirmelerinde istisnai bir dönem olarak değerlendirilmektedir ve bu eser bu dönemi kapsamlı bir şekilde ele alması açısından müstesna bir konumda yer almaktadır. Bu sebeple gerek

Doğu-Batı ilişkileri ve gerekse de Avrupa'nın Aydınlanma Çağı'nın muhtelif düşünsel ve pratik yansımaları açısından eserin okuyucuya geniş bir entelektüel birikim sunduğu düşünülmektedir.

Dr. Öğr. Üyesi Samet ZENGİNOĞLU,
Adıyaman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu,
Dış Ticaret Bölümü,
szenginoglu@adiyaman.edu.tr,
ORCID ID: 0000-0001-6061-8388.